

Ђорђе В. Шуњеварић¹

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

МЕТАФОРИЧНА ЗНАЧЕЊА НАЗИВА ДОМАЋИХ ЖИВОТИЊА КОЈА СЕ ОДНОСЕ НА ЧОВЕКА У СРПСКОМ И НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ

Предмет анализе у овом раду чине полисемичне именице у српском и немачком језику чије примарно значење упућује на представника домаће животињске врсте, а секундарно на човека. Грађа је ексцерпирана из речникâ Матице српске и из немачког онлајн речника (*Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*) тако што су узете именице које у овим језицима могу да остваре метафоричну семантичку реализацију. Циљ овог истраживања јесте да се, помоћу когнитивно-лингвистичког оквира, испита начин концептуализације људи путем зоонима у културама двају народа и да се упореде секундарна значења одређених животињских назива у српском и немачком језику. Компонентном анализом разлажу се значења ексцерпираних лексема и утврђују семе које се односе на човека. Посебна пажња усмерена је на примере чије се метафорично значење разликује у испитиваним језицима. С обзиром на културолошке разлике, претпоставља се да ће бити доминантне опречне метафоричне реализације у српском и немачком језику. Анализа примера из грађе показује да је употреба назива домаћих животиња за карактерисање човека продуктивна у обама језицима. Најчешће се у процесу зоосемије карактеришу људи особинама које се у тој култури приписују животињи чији се назив метафорички употребљава. Поред деконтекстуализованог значења ексцерпираних лексема, у анализи је сагледавана и њихова употреба у примерима из изворâ.

Кључне речи: метафора, зоосемија, колективна експресија, контрастивна анализа, српски језик, немачки језик

¹ dj.sunjevaric-15757@filfak.ni.ac.rs

1. Увод

Богаћење речника једног језика види се и у формирању нових, секундарних значења лексема које чине њен лексички фонд. Та секундарна значења настају на различите начине, а последица су човекове тежње да познатим називом означи нешто што му је слично или у блиској вези са тим појмом. Механизмом метафоре добијају се нова значења „на osnovu sličnosti, stvarne ili pretpostavljene, između dva različita i nepovezana entiteta, u pogledu oblika, pozicije, funkcije, namene, osobine, ponašanja, delovanja, sposobnosti, itd.” (Prčić, 2016: 31–32).

Предмет овог истраживања јесте контрастивна анализа назива домаћих животиња у српском и немачком језику који секундарно упућују на човека. Секундарна значења тих примера илуструју појмовну метафору ЧОВЕК ЈЕ ДОМАЋА ЖИВОТИЊА. Теоријски оквир рада чини когнитивна лингвистика. Грађа је сачињена на основу примера из речникâ. Српски примери животињских назива који упућују на људе ексцерпирани су из *Речника српскохрватскога књижевног језика* (РМС) и *Речника српскога језика* Матице српске (РСЈ, 2018). Према речничким дефиницијама, 48 примера има секундарно значење човека. Извор таквих примера у немачком језику представља *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache* (DWDS). Могућност реферисања на човека потврђена је код 22 немачка назива домаћих животиња. У раду се примењује контрастивни метод са циљем да се утврде сличности и разлике у значењу животињских назива када реферишу на човека у овим језицима. Компонентном анализом разлажу се значења ексцерпираних лексема и утврђују семе које се односе на човека.

Домаће животиње су у сталном контакту са људима. Људи их чувају, хране и свакодневно посматрају приписујући им људске особине. Након тога, пренос тих особина врши се са животиње на човека, „jer su to bića čovjeku najbliža i najpoznatija, na koje on prenosi (‘prepoznaje’) vlastita svojstva” (Visković, 2009: 60). Будући да је појава метафоризације животињских назива заступљена у обама језицима, настојаћемо да утврдимо семантику ексцерпираних примера и перцепцију домаћих животиња у српској и немачкој култури. Хипотеза је да, полазећи од културе двају народа, постоје неслагања у вези са приписивањем особина животиња људима у српском и немачком језику.

2. Досадашња истраживања

У испитивању ексцерпираних примера примењује се концептуална анализа као део когнитивне лингвистике. Драгићевић (2010а: 89) наводи

основне механизме концептуализације: *појмовна метафора*, *појмовна метонимија* и *типични сценарији*. Појмовне метафоре утемељили су Лејкоф и Џонсон (1980), под чиме се подразумева пресликавање појмова из двају домена на основу њихове сличности. Концептуализација појмова неодвојива је од културе у којој се ти појмови користе, јер „свака култура образује специфичан оквир унутар којег се интерпретирају одабрани спољни знаци *реалности*” (Драгићевић, 2010б: 11). Повезивање са културом на прави начин доприноси бољој анализи у истраживањима концептуализације.

Основна карактеристика примера из грађе јесте да су полисемични. У истраживањима механизма полисемије већ је указивано на метафоризацију зоонима² у српском језику (в. Гортан Премк, 2004; Драгићевић, 2010а). Формирању метафоричног значења назива животиња доприносе семе колективне експресије, те се према успостављеном систему вредности одређеног друштва преносе карактеристике животиње на човека. Полази се од тога да се животињама у зависности од културе приписују људске особине (антропоморфизам), а након тога настају метафорични преноси са животиње на човека (зооморфизам). Висковић (2009: 50–60) детаљно образлаже ове процесе и поставља их у узајамни однос, јер се често зооморфизам огледа у антропоморфизму. Семе колективне експресије Драгићевић (2010а: 72) одређује као потенцијалне или имплицитне семе, с обзиром на то да заузимају маргиналније место у семантичкој структури.

У литератури се за означавање појаве метафоризације животињских назива користи термин *зоосемија*. Силашки (2014: 173) наводи да је зоосемија „употреба назива за животиње у њиховом метафоричном значењу за реферисање на људска бића”. Резултати испитивања назива животиња који могу упућивати на женску особу показали су да „мушкарци и жене користе исте животињске метафоре са дерогативним ефектом” (Силашки, 2014: 180). Метафоричним називима животиња бавио се и Слободан Новокмет (2017а: 103–117; 2017б: 537–554). Осим тумачења саме појаве, Новокмет испитује и утицај колективне експресије и културолошке ситуације на развијену метафоризацију ове лексике. Пошто се употребом метафоре жели истаћи нека људска особина, аутор закључује да „човек користи већину животињских метафора да прикаже махом негативне људске особине” (Новокмет, 2017б: 551). Новокмет (2017а: 104) такође истражује „да ли су секундарне реализације зоонима мотивисане реалним дијагностичким или претпостављеним (стереотипним) – недијагностичким особинама животиња”. Реалне особине настају према физичким карактеристикама животиња, док се за претпостављене

² Термин *зооним* користимо, по угледу на досадашњу литературу, за назив животиње, тј. као апелатив, а не као ономастички термин.

духовне особине само верује да их одређена животиња поседује. Наташа Ристивојевић Рајковић (2008: 45–52) издваја најчешће особине људи које потичу из назива животиња: *глупост*, *примитивизам*, *дебљина*, али и *лепота*. У свом раду ауторка посвећује подједнаку пажњу метафоричним називима који упућују на мушкарца, као и на жену. Испитивањем бројних таквих примера из речника и са интернета, потврђује сличност у концептуализацији мушкараца и жена, али примећује да „i u metaforizaciji muškarca преовлађују нежељне особине” (Ristivojević Rajković, 2008: 51).

Оправдање употребе назива животиње за означавање човека налази се у теорији метафоре великог ланца постојања (*The Great Chain of Being Metaphor*), где ентитети на вишем нивоу те хијерархије поседују све особине бића на nižем нивоу (в. Lakoff/Turner, 1989; Milić, 2013). Оно што људе поставља изнад животиња у том великом ланцу јесте рационално мишљење. Називањем човека животињом он се унижава, те је очекивана пејоративност у значењу. Милић (2013: 202), осврћући се на семантички приступ зоосемији, издваја поддомене ВЕЛИЧИНЕ, ОБЛИКА, ПОНАШАЊА и ОДНОСА СА ЉУДИМА, који се користе приликом реферисања на људе, тј. њихов ИЗГЛЕД, КАРАКТЕР, ИНТЕЛЕКТ и МОРАЛ.

Зоосемија представља предмет проучавања и у страној литератури. Међутим, пошто „сваки језик на свој начин рашчлањава свет” (Драгићевић, 2010б: 12), очекује се постојање разлика у концептуализацији зоонима. Испитивањем метафоризације животињских назива проучаваоци су се најчешће бавили у енглеском језику (в. Kiełtyka/Kleparski, 2005; Nesi, 1995. и др.). Кјетилка и Клепарски (2005: 76–87) осврћу се на историјски развој зоосемије на примерима чланова домаћих животиња. Међу сисарима и припитомљеним птицама издвајају се називи код којих се мењала метафорична употреба означавања човека у енглеском језику (Kiełtyka/Kleparski, 2005: 86), што показује да се пресликавање особина животиња на човека временом мења. Лопез Родригез (2009: 77–100) контрастивно испитује животињске метафоре у енглеском и шпанском језику и указује на деградирајући став према женама, које се идентично доживљавају у проучаваним језицима. Значајан допринос сагледавању ове лексике у немачком језику дала је Хси (2000; 2006: 2260–2222; 2007: 190–211) у својим контрастивним радовима, у којима је учавала сличности и разлике међу животињским метафорама у кинеском и немачком језику. Хси детаљно анализира концепте животињских метафора, њихове функције, као и културолошке разлике између кинеског и немачког народа. Иако су животиње раније биле присутније и чиниле део свакодневице, и данас се њихови називи често метафорично користе у језицима и попуњавају семантичке празнине (Hsieh, 2007: 210). Ауторка анализира називе животиња издвајањем *семантичких молекула* и закључује да је *мачка* продуктивнији пример са више сема у немачком језику и доминантно

реферише на жену (Hsieh, 2006: 2220). Наведени истраживачи показали су како се семе колективне експресије разликују код различитих народа у различитим језицима света.

Семантика ових речи може се пратити и у фразеологизмима, пословицама и другим устаљеним изразима. Животињски називи су чести у таквим језичким формама како би метафорички упутили на људе и њихове особине. Изрази са зоонимима контрастивно су проучавани у српском и енглеском језику (Prodanović Stankić, 2004: 131–145; Jovanović, 2019: 155–184). Утврђени су формални, али и чисто семантички еквиваленти, а истакнут је и утицај културе на њихово значење. У пословицама са називима животиња види се „odraz autentične svakodnevne upotrebe jezika u okviru jedne društvene zajednice” (Prodanović Stankić, 2004: 131), те представљају добре примере у испитивању концептуализације. Владимир Јовановић указује на могућност замене лексема у структури идиоматског израза. Те варијације показале су сличност у српском и енглеском језику приликом модификовања израза са животињом у комуникативне сврхе, чиме је доказано да фигуративни језик представља део заједничког когнитивног система свих људи (Jovanović, 2019: 180).

3. Анализа грађе

Први део грађе чине називи домаћих животиња у српском језику забележени у Матичиним речницима (РМС; РСЈ, 2018) који имају дату могућност употребе са метафоричним значењем човека. Екскерпирано је укупно 48 таквих лексема. У обзир су узети и облици деминутива и аугментатива који задржавају сему колективне експресије мотивне речи. Штасни (2011: 316) потврдила је да „семантички садржај лексема условљава и његове деривационе могућности”. Према томе, сема *млад* ће утицати на формирање деминутивне именице, док ће се аугментативни облици развити од сема *гломазан*, али и *глуп* и сл. Екскерпирани деривати добијени су чистом суфиксацијом додавањем суфиксалне морфеме на основу зоонима из грађе (в. Клајн, 2003). На овај начин настало је 13 лексема, а семантички се ослањају на своје мотивне речи.

Мање примера има у немачком језику (22 примера) у којима се јавља секундарно метафорично значење човека. Немачки примери екскерпирани су из онлајн речника *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache* (DWDS). Деривати животињских назива у немачком немају потврду метафоричне употребе. Контекстуална значења екскерпираних лексема илуструју примери из прегледаних речника. Ана Ранђеловић (2012: 92) метафорична значења зоонима која се односе на људске особине класификује у шест група: *физичке особине*, *духовне особине*, *сексуалност*, *гранични случајеви*, *хипокористици* и *пејоративи*.

С обзиром на то да грађу анализирамо контрастивно, посебно издвајамо и оне примере који немају одговарајући еквивалент у другом језику. Један број примера користи животињске метафоре у једном језику, а у другом се не јавља такво значење. Ексерциране лексеме класификоваћемо и анализирати према ужим врстама домаћих животиња. Као представници врста узимају се прототипичне животиње на основу речничког стања (*свиња, овца и коза, говече, коњ и магарац*), а у две групе се издвајају припадници живине и кућних љубимаца.

3.1. Свиња

Примарна семантика лексеме *свиња* одређује ову животињу као прототип своје врсте: 'зоол. домаћа животиња из пор. двопапкара, подред непреживара, која се гаји због меса, масти, длаке, коже'³. Свиња подстиче на различите реакције у зависности од културе и односа према овој животињи (Kiełtyka/Kleparski, 2005: 81–82).

У српском језику се поред прототипа *свиња* у овој семантичкој групи јављају и други називи за одрасле животиње и њихове младе: *крмак, крмача, крме, прасац, прасе* и *прасица*. Секундарна, метафорична значења наведених примера означена су као пејоративна. Лексеме *крмак* и *крмача* имају идентична значења, с тим што се мужјак свиње користи за означавање мушкарца, а женка свиње упућује на жену: 'а. прљав/а, неуредан/на човек (женска особа). б. безобзиран/на, нечастан/на, лош/а, рђав/а човек (жена). в. уопште погрдан назив за човека (жену), који се употребљава у љутњи, псовању и сл.'. На основу оваквог значења проистиче да се свиња перципира као изразито прљаво животиња, те се тако концептуализује човек. Међутим, поред физичке нечистоће, могуће је реферисати и на духовне, карактерне особине људи, које су такође „прљаве”, тј. лоше. Новокмет (2017б: 544) истиче да је свиња један од типичних представника неморалних особина које се приписују човеку на основу културног контекста, тј. места становања, хигијене и понашања. Код лексеме *крме* лексикографи не наводе значење човека са негативним духовним особинама, будући да је то назив за младунче, те оно упућује само на младе неуредне особе, а такође се користи као веома погрдан назив. Слична је ситуација и са преосталим именицама из ове групе. Примери *прасац* и *прасица* концептуализују људе са негативним физичким и духовним особинама ('а. замазан/а, прљав/а, неуредан/на човек (особа). б. морално посрнуо/ла, неморалан/на човек (особа)'), док *прасе* остварује метафоричну семантику када означава прљаво дете. Наведена секундарна значења назива животиња из породице свиња обједињује прототипична лексема, па се јављају појмовне метафоре ПРЉАВ, НЕУРЕДАН ЧОВЕК ЈЕ

³ Значења српских примера наводе се према *Речнику српскога језика* Матице српске (РС), 2018).

СВИЊА; МОРАЛНО ПРОПАЛА ОСОБА ЈЕ СВИЊА. Потврде таквог значења дају и следећи примери:

Та опатица лицемјерна и тај прасац лажљиви нека на концу кажу што имају казати. Донч. (РМС)

Под старост се у свињу претвори... Прололао се... Покварио се. Рад. Д. (РМС)

Примери из немачког језика који одговарају српским називима животиња у овој групи су: *Schwein, n., Sau, f.* и *Ferkel, n.* Назив за мужјака *Eber, m.* нема значење које може означавати човека. Лексеме *Schwein, n.* (свиња) и *Sau, f.* (крмача) одређују се идентично, као физички, али и духовно прљави људи: 'unsauberer oder unanständiger, moralisch minderwertiger Mensch'. Наведене лексеме не користе се искључиво за реферисање на женску особу, већ *Sau, f.* може да означава и непристојног мушкарца. Назив за младунче *Ferkel, n.* у немачком секундарно упућује на физички нечисту, али и на морално посрнулу особу. Код овог примера такође се као циљни домен јавља и духовна особина поред доминантне физичке. На основу семантике, свиња се и у немачкој култури доживљава негативно. Метафорична концептуализација врши се на исти начин као у српском језику. Примери који потврђују наведена речничка значења су:

Drei Tage hat sich das Ferkel nicht gewaschen. (DWDS)

Er ist zwar unser bester Ingenieur, aber moralisch ist er ein Schwein. (DWDS)

Српски језик садржи знатно више лексема из породице свиња које се односе на човека. Заједничка сема у значењу примера из ове групе је прљавост. Такође, развија се и значење негативне моралне особине човека. Док се називи за женке свиња и крмача у српском могу односити искључиво на женске особе, у немачком језику није прецизиран пол људи којима се приписује особина. Називи за младунце у српском секундарно носе само физичку особину, док у немачком означавају и духовну људску особину. Пејоративност метафоричног значења примера из ове групе јавља се у обама језицима.

3.2. Овца и коза

Животиње овцу и козу повезује слична улога у домаћинству, али и специфичност по којој је за назив врсте узето име женке, те се доминантно њима секундарно упућује на женске особе. Лексема *овца* одређена је на следећи начин: 'зоол. а. домаћа животиња, преживар, која даје вуну, млеко и месо, *Ovis aries*'. Слична је и дефиниција именице *коза*: 'зоол. а. домаћа животиња *Capra hircus* из рода шупљорогих папкара преживара која даје млеко, месо, кожу'. Лексикографи уз дефиницију дају и стручни, латински термин животињске врсте.

Поред *овце*, међу српским примерима у грађи од животиња ове врсте налази се још њено младунче *јагње*. Метафорично значење човека има и дериват *овчица*. Женске особе на које се секундарно односе називи *овца* и *овчица* јесу по природи глупе и припросте. Деминутивни облик само мало ублажава негативну особину. Према томе, за овцу се у српској култури верује да је глупа, будући да је та сема била продуктивна приликом стварања секундарног значења назива животиње. Ове лексеме могу упућивати и на човека уопште и тада имају значење 'човек сувише мек и бојажљив'. Именица *јагње* има хипокористичну нијансу значења када се односи на човека ('кротка, мирна особа; реч одмила каквој особи'). Од назива животиња из породице коза у српском делу грађе јављају се само лексеме *коза* и *јарац*. Именица *коза* има метафорично значење попут значења именице *овца* ('неспретна, глупа особа'). За разлику од већине метафоричних преноса у којима се истиче нека људска духовна особина, пример *јарац* секундарно одређује човеков физички изглед који је налик тој животињи ('брадат човек сличан јарцу'), као у примеру:

Је ли ти, брадоњо, јарче, колико си речи хтео да кажеш? Чипл. (РМС)

Значења из речника показују постојање следећих појмовних метафора у свести српског народа: ГЛУПА ОСОБА ЈЕ ОВЦА/КОЗА; МИРНА ОСОБА ЈЕ ЈАГЊЕ; БРАДАТ ЧОВЕК ЈЕ ЈАРАЦ. Позитивна духовна особина концептуализује се називом младунчета овце.

У немачком језику овој семантичкој групи одговарају следеће лексеме: породици оваца припадају *Schaf, n., Bock, m.* и *Hammel, m.*⁴, док на козу упућују речи *Zicke, f.* и *Ziege, f.* Именица *Lamm, n.* означава и младунче овце и младунче козе. Лексеме *Schaf, n.* (*овца*), *Zicke, f.* и *Ziege, f.* (*коза*) упућују искључиво на женску особу која је глупа, док се *Hammel, m.* може односити на глупу особу оба пола. Пример *Bock, m.* именује тврдоглавог човека, а одговара српским називима *ован* и *јарац*. Позитивна семантика уочава се у значењу назива младунчета *Lamm, n.* ('geduldiger, sanfter, unschuldiger Mensch'). Све концептуализоване особине људи припадају духовним особинама. Метафоризација ових примера у немачком углавном одговара оној у српском језику. Примери које уз дефиницију даје немачки речник су:

Er sei [...] nicht verwundert; ein derartig problematisches Kind werde nicht so schnell zum sanften Lamm. (DWDS)

Ich dämliche Ziege hab bloß an ihn dabei gedacht. (DWDS)

И у овој групи примера метафорична значења се подударају у српском и немачком језику, с тим што немачки примери овде немају значење физичке особине. Доминантна је пејоративна семантика, док се само *јагње/јаре* (*Lamm, n.*) користи у позитивном контексту.

⁴ Називи *Bock, m.* и *Hammel, m.* у немачком језику означавају овна, с тим што је *Hammel, m.* кастриран и око годину дана стар, док је *Bock, m.* старији и није кастриран.

3.3. Говече

Трећа група примера односи се на породицу говечета. Да је *говече* прототип ове семантичке групе указује речничка дефиниција и упућивање свих осталих примера на ову реч: 'а. зоол. домаћи шупљороги преживар *Bos taurus*, који има велики број раса, а гаји се ради меса, млека и за вучу'.

Има више назива из ове групе који у српском језику секундарно упућују на човека: *говедо*, *бик*, *бикуља*, *во*, *јунац/јуне*, *крава* и *телец/теле*. Од наведених лексема добијени су деривати који такође задржавају метафорично значење човека: *бикоња*, *волина* и *волоња*. Аугментативним облицима додатно се наглашава особина која се приписује човеку. Готово сви наведени примери у својим дефиницијама упућују на глупу особу (*говедо*, *во* и *волина*, *јунац/јуне*, *крава* и *телец/теле*). Овакво значење потиче од успорених металних процеса, што се повезује са спорим ходом животиња ове врсте (в. Новокмет 2017а: 112). Поред овога, лексема *крава* може означавати и 'гломазну, незграпну, трапаву и трому, лењу женску особу'. Овакво значење добијено је према реалним карактеристикама краве. Значење 'тром човек' јавља се у семантичкој структури аугментатива *волоња*. Примери *бик*, *бикуља* и *бикоња* такође се користе за физичку карактеризацију, а означавају снажне, крупне особе. Искључиво на особе женског пола у овој семантичкој групи реферишу *крава* и *бикуља*. Семантика наведених примера може се представити следећим појмовним метафорама: ГЛУПА ОСОБА ЈЕ ГОВЕЧЕ; СНАЖНА ОСОБА ЈЕ БИК. Према томе, називима животиња из породице говечета одређују се и менталне и физичке људске особине. Таква значења препознају се и у примерима у контексту:

Главом су му се врзле мисли да је деликвент, блесан првога реда, али да је он ваљда ипак недужна волина. Јонке. (РМС)

Само он могао те је надахнути да тако стар и велик јунац идеш се возати на дјетињим колицима. Ков. А. (РМС)

Објесио би се онога дана када бих се морао оженити том [...] кравом, том тупом масом меса. Донч. (РМС)

Код примера у немачком заступљен је нешто мањи број лексема из ове семантичке групе: *Rind, n.*, *Bulle, m.*, *Ochse, m.*, *Kuh, f.* и *Kalb, n.* Наведени примери представљају доминантно погрдне називе за људе у немачком. Мужјак животињске врсте говече метафорички означава глупу особу. Младунче *Kalb, n.* према дефиницији доминантно реферише на женску особу која је неспретна. Лексема *Kuh, f.* (*крава*) такође се у негативном контексту односи на жену, а секундарно значење гласи: 'dumme, schwerfällige, begriffsstutzige weibliche Person'. Готово сви наведени примери као циљни домен имају духовне особине људи. Једино се код полисемичне именице *Bulle, m.* (*бик*) проналази значење снажног човека, што потврђује и употреба у контексту:

*Wieder so ein **Bulle** von Mann. Wuchtiger Oberkörper.* (DWDS)

Контрастивна анализа примера из ове групе не показује значајну разлику у метафоризацији назива домаћих животиња у српском и немачком језику. Једина разлика уочава се у већој разноврсности полисемичних лексема из породице говечета у српском језику. Такође, пример *Kalb, n.* секундарно упућује на неспретну жену, док се *јунац/јуне* у српској култури доживљава као глуп човек. Чешћа је пејоративна семантика, а другачија је једино лексема *бик (Bulle, m.)*.

3.4. Коњ и магарац

Животиње коњ и магарац припадају врсти копитара, што их повезује у исту семантичку групу. Примарно значење именице *коњ* је 'зоол. а. сисар *Equus caballus* из реда копитара, домаћа животиња која служи за вучу и јахање', док се *магарац* одређује следећим речима: 'зоол. назив за копитаре врсте *Equus asinus*, у коју спада (питоми) магарац и неке сачуване дивље врсте'. Осим постојања латинских термина, сви прототипични називи домаћих животиња означени су скраћеницом *зоол.*

Животињски називи који се односе на породицу коња, а чине део ексцерпираних грађе су *ждребац, ждребица, кобила* и *парип*. Деривати лексема из ове групе који исто секундарно одређују човека су *коњина* и *парипче*. Примери *ждребац* и *парип* упућују на здравог и снажног младића. Међутим, *парип* реферише и на глупост и тврдоглавост код људи. Исту сему садрже и значења примера *коњ* и *коњина*. Деминутив *парипче* такође има пејоративно значење људских особина: 'неваљао, обестан дечак, младић'. На женске особе упућују *ждребица* и *кобила*. Пејоративност је изражена код метафоричне употребе лексеме *кобила*, док је *ждребица* 'здрава, млада, јака женска особа':

Откуд је он, онако туњав, за њу, онакву ждребицу! Ћоп. (РМС)

Из исте породице је и животиња магарац. Осим *магарца*, налазе се још и примери *магаре* и *магарица*. Именица *магарчина* задржава секундарну семантику мотивне речи. Сви примери у вези са магарцем када означавају људе истичу њихову глупост и умну ограниченост. И овде је доминантна пејоративна семантика. Анализом примера из ове семантичке групе добијене су појмовне метафоре ГЛУПА ОСОБА ЈЕ КОЊ/МАГАРАЦ; СНАЖАН МЛАДИЋ ЈЕ ЖРЕБАЦ; ЈАКА ЖЕНА ЈЕ ЖДРЕБИЦА. Према томе, и коњ и магарац се доминантно перципирају као глупе животиње. То се може повезати са њиховим успореним начином кретања, те се споро физичко кретање пресликава на споре менталне процесе (уп. Новокмет, 2017а).

У немачком језику се за означавање животиња из ове групе користе лексеме *Pferd, n., Esel, m., Hengst, m., Stute, f.* и *Fohlen, n.* Пример *Stute, f.* (*кобила*) нема потврду метафоризације значења у речнику. Лексема *Fohlen,*

n. користи се као назив младунаца и коња и магарца. Секундарно значење ове именице именује младог играча у неком тиму. За разлику од примера у српском, овде се не реферише ни на физичке ни на духовне особине људи. Метафорично значење лексеме *Pferd, n.* упућује на човека изузетне снаге, те физичка особина доминира у овом примеру. Из породице магараца не јавља се назив за женку као изворни домен у концептуализацији људских особина. Магарац (*Esel, m.*) и у немачкој култури се перципира као глуп, што се преноси на означавање човека тим називом:

Die Götter wählen keinen Esel zum Schiedsrichter. (DWDS)

Поред већег броја сличности у метафоризацији зоонима из ове групе, јављају се и разлике у испитаним језицима. Немачка именица *Fohlen, n.* представља еквивалент неколиким српским примерима (*ждребац, ждребица, магаре*), а по значењу играча јединствена је у грађи. Пример коњ у српском секундарно реферише на негативне духовне особине људи ('незграпан, глуп, ограничен човек'). Позитивност значења види се само код примера из породице коња, док се за магарца увек везују негативне представе. Свест људи овде се ослања на басне у којима се најчешће подсмева магарцу (уп. Новокмет, 2017а). Особине људи сличне су као и код других домаћих животиња – од духовних особина издваја се глупост, а од физичких снага.

3.5. Живина

Домаће животиње чине и птице које су припитомљене и гаје се као живина. У грађи се налазе следећи српски називи: *гуска, квочка, кокошка, петао, пиле, тука, тукац, ћурак/ћуран и ћурка*. Од појединих назива јављају се и деривати који могу означавати људе: *гускица, гушчица, петлић и пиленце*. Драгићевић (2010б: 101) напомиње да је секундарно значење ових лексема засновано на стереотипима, будући да постоје утврђена веровања да су наведене птице глупе. Из тога проистиче метафорична употреба ових лексема за означавање човека. Изузеци су *квочка* ('стара, прилена женска особа'), *петао* ('раздражљив, напрасит, пргав човек, свађалица, кавгација') и *пиле* ('мало дете (у тепању)'), као и деривати *петлић* ('дечак или младић надувен, охол, прзница, кочоперан и уображен') и *пиленце* ('а. нејако дете. б. бојажљива, плашљива особа. в. лепо девојче'). Деминутивне именице означавају младе особе са особинама које се везују и за мотивну реч. Већина примера својим метафоричним значењем упућује на женску особу (*гуска* са дериватима, *квочка, кокошка, тука* и *ћурка*), а као доминантна издваја се сема глупости. На основу тога успоставља се концептуална метафора ГЛУПА ОСОБА ЈЕ ЖИВИНА. То се може довести у везу са физичком, реалном карактеристиком птица – мали мозак. Следећи примери илуструју метафоризацију живине са значењем човека у српском језику:

Она је мене, **гуска** једна, пријавила [...] да сам ја оробила светојанску цркву. Крл. (РМС)

Дете се уплашило. Јадно сироче, **пиленце!** Ћос. (РМС)

Баш си права **ћурка!** Зар ниси могла да упамтиш макар прве речи? Нуш. (РМС)

Примери из немачког језика који припадају овој животињској врсти такође секундарно именују човека: *Huhn, n., Gans, f., Pute, f. и Küken, n.* Осим лексеме *Küken, n. (пиле)* која упућује на младу и неискусну девојку, сви примери се погрдно односе на жену карактеришући њене духовне особине. Као и у српском, и овде се метафоричном употребом наведених назива жели нагласити људска глупост. Сви називи живине у немачком секундарно реферишу на женске особе, а доминантна је пејоративна семантика, што потврђују и примери из извора:

*Ich möchte gern etwas erfahren ... ich bin eine **Gans**.* (DWDS)

*Sie ist eine (ganz) dumme, dämliche **Pute**.* (DWDS)

Метафоризација примера из ове групе истоветна је у српском и немачком, те је показано да се живина доживљава исто у обема културама. Карактеристично је да се називи живине готово увек секундарно користе за означавање духовних особина женског пола, изузев назива за мужјаке у српском језику, који се метафорички односе на мушкарце. За људе су ови називи погрдни и упућују на ниску интелигенцију човека, као и на друге негативне особине (раздражљивост, уображеност и сл.).

3.6. Кућни љубимци

Групи кућних љубимаца припадају називи за псе и мачке у српском и немачком језику. Разноврснија лексика проналази се у српском језику: *пас, кер, кучак, куче, псето, штене; мачка, мачак, маче*. Као деривати са метафоричним значењем издвајају се *псина* и *мачкица*. И у овој групи примера доминантна је пејоративност. Сви примери који упућују на псе из грађе имају секундарно значење 'лош, рђав/зао човек'. Особе означене тим називима су непоуздане и изазивају презир. Назив за младунче пса *штене* односи се на неваљало дете. Именица *пас* издвојена је као један од примера којим се може упућивати на неморалне особе (в. Новокмет, 2017б). На лукавост се указује употребом лексеме *мачак* за означавање човека. Једино су *мачка, маче* и *мачкица* из ове семантичке групе са хипокористичном семантиком. Именице *мачка* и *мачкица* користе се у жаргону да означе привлачну женску особу. Појмовне метафоре ЛОША ОСОБА ЈЕ ПАС и ЗГОДНА ЖЕНА ЈЕ МАЧКА показују могућност концептуализације и духовних и физичких особина људи помоћу назива кућних љубимаца. Употребу метафоричног значења ових лексема у контексту показују следећи примери:

*Уговор је на свом месту. – Па што не ради **пас** по њему.* Глиш. (РМС)
*Из милоште звао [је] [...] цицом и **мачкицом**.* Срем. (РМС)

Немачки примери са значењем човека у грађи су *Hund, m.* и *Katze, f.*. Именица *Kater, m.* (*мачак*) није полисемична. Речник показује идентичну секундарну семантику као у српском језику. Пример *Hund, m. (пас)* користи се изразито погрдно и у псовкама, док је *Katze, f. (мачка)* колоквијални назив за женску особу која се истиче по свом изгледу или особинама. Разлика је једино у разноврсности особина које се концептуализују називом за мачку у немачком језику: живахна, брзо реагује, шармантна, провокативна и сл. Примери употребе ових лексема илуструју њихову семантику:

*... weil meine Zeitung [...] einen so jungen **Hund** wie mich entsandte.* (DWDS)
*Meine Freundin [...] nenne ich **Katze**, weil sie sich wie eine bewegt.* (DWDS)

У овој групи примера *пас (Hund, m.)* увек се јавља са пејоративном семантиком када реферише на човека. Називима из породице паса концептуализују се духовне људске особине. Насупрот томе, *мачка (Katze, f.)* користи се у позитивном контексту и може означавати и физичке и духовне особине. Доживљавање ових животиња у српској и немачкој култури такође се већином подударара.

4. Дискусија

Ексерцирана грађа из српског и немачког језика заснована на савременим једнојезичним речницима класификована је у шест семантичких група према врсти животиње на коју примарно упућују лексеме, док секундарно означавају човека. Издвојене су прототипичне животиње: *свиња, овца и коза, говече, коњ и магарац*, а лексеме из тих група јесу називи осталих припадника врсте. Дефиниције осталих чланова група упућују на свог представника помињући га (нпр. 'одрасло мушко говече'; 'младунче овце'; 'женка коња'; 'weibliches Schwein, Mutterschwein'; 'männliches Tier bei verschiedenen Säugetieren, besonders bei der Ziege, dem Schaf' и сл.). Најчешће се у речницима налазе и квалификатори: *погрд., пеј.; дерб, абwertend* и сл. Њима се у испитаним језицима додатно указује на негативну семантику лексема. Посебне семантичке групе чине живина са називима домаћих птица, као и кућни љубимци, од којих се у грађи налазе само *пас* и *мачка*. У појединим групама издвојени су и деривати ексерцираних примера, а то су аугментативне и деминутивне именице. У српском језику међу 13 деривата шест има облик аугментатива (*бикоња, волина, волоња, коњина, магарчина, псина*), а седам деминутива (*гускица, гушчица, мачкица, овчица, парипче, петлић и пиленце*). Суфиксалне

творенице доприносе већој експресивности метафоричне семантике. У немачком језику нема забележених деривата од назива домаћих животиња који могу секундарно упућивати на човека.

Метафорична значења ексцерпираних примера односе се на човека. Анализа показује да је циљни домен назива домаћих животиња физичка или духовна особина људи. Неке од појмовних метафора помоћу којих се концептуализују те особине су: ПРЉАВ, НЕУРЕДАН ЧОВЕК ЈЕ СВИЊА; ГЛУПА ОСОБА ЈЕ ОВЦА/КОЗА/ГОВЕЧЕ/КОЊ/МАГАРАЦ; СНАЖНА ОСОБА ЈЕ БИК; ЛОША ОСОБА ЈЕ ПАС; ЗГОДНА ЖЕНА ЈЕ МАЧКА и др. Иако су физичке особине разноврсније, на њих секундарно упућују само поједини чланови животињских врста. Укупно девет зоонима из грађе (12,9%) има секундарно значење које се односи искључиво на физичке особине људи, и то само у српском језику. Зоонима са значењем духовне особине човека су најзаступљенији у српском и немачком језику (43 примера; 61,4% целокупне грађе). Остали примери из грађе у свом метафоричном значењу дају могућност указивања и на физичке и на духовне особине људи (в. Графички приказ 1). У анализи грађе сагледаван је и пол референта. Више од половине примера (39 примера; 55,7%) упућује на општу особину људи, која се може приписати и мушкарцима и женама. Називи животиња у српском и немачком језику секундарно чешће означавају искључиво жену (34,3%) него мушкарца (10%). У немачком је пример *Bulle, m.* (бик) једини који се односи само на мушку особу (в. Графички приказ 2). Семантика примера је у обама језицима доминантно пејоративна, а хипокористичне нијансе значења уочавају се само код неколико примера (нпр. *ждребица, јагње, мачка, пиле; Lamt, n., Bulle, m., Katze, f.*). Према томе је „суживот човека и животиње у српској језичкој заједници резултирао махом негативним афективним односом према одређеним животињама или групама животиња” (Новокмет, 2017а: 104). Таква је ситуација и са домаћим животињама у немачком језику.

5. Закључак

Примери из речника показују неуједначени број лексема из категорије домаће животиње које секундарно упућују на човека у српском и немачком језику. Српски језик садржи више примера (48 примера; 68,6%), а забележени су и деривати које представљају аугментативне и деминутивне именице од назива животиња (нпр. *волоња, коњина, петлић*). У немачком језику има 22 таква примера (31,4%), а међу њима постоје и заједнички називи за сличне животиње (нпр. *Fohlen, n.* за младунче коња и магарца, *Vock, m.* за овна и јарца). Духовне особине засноване на стереотипима могу настати повезивањем са неком физичком

карактеристиком животиње (*споро кретање* → *спора памет*; *мали мозак* → *глупост* и др.). Доминантне су духовне над физичким особинама, а најчешћа је глупост, која се јавља у готово свакој семантичкој групи. Према томе, људи домаће животиње перципирају као глупе, што је последица њиховог понашања и сталног живота под људским надзором. Што се пола референта тиче, трећину грађе чине именице које искључиво означавају особине жена, а највећи број (9 примера) настао је од назива живине.

Почетна хипотеза није потврђена будући да код метафоризације назива домаћих животиња има много више сличности него разлика између српског и немачког језика. Разлике се уочавају само код појединих лексема: нпр. *крме* и *прасе* немају значење духовне особине у својој семантичкој структури; *Sau, f.* (*крмача*) упућује и на мушкарца; *Kalb, n.* (*јуне/теле*) означава женску особу и др. Већу разлику уочавамо код именице *коњ*, која у немачком упућује на особу изузетне снаге, док у српском језику ова животиња негативно реферише на човека ('незграпан, глуп, ограничен човек'). Такође, јављају се и примери који у другом језику немају еквивалент са значењем човека: *кобила, крмак, магарица, мачак, парип, петао, ћуран; Vock, m., Hammel, m.* Семе колективне експресије често нису експлициране у речничким дефиницијама лексема, те се на основу веровања људи из одређене културе претпоставља настанак метафоричне семантике.

Процес зоосемије заступљен је у испитаним језицима и веома је продуктиван. Анализа је показала да су метафорична значења у српском и немачком језику када су у питању домаће животиње прилично слична. Око 80% примера из грађе има пејоративну семантику и користи се у негативном контексту. Зооним се са метафоричним значењем доминантно јавља у вокативном облику, тј. у директном обраћању неке погрдно. Примери из грађе користе се и у псовкама, на шта указују и лексикографи у речницима и српског и немачког језика.

Литература

- Гортан Премк, Д. (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. [Gortan Premk, D. (2004). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskom jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.]
- Драгићевић, Р. (2010а). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике. [Dragičević, R. (2010a). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.]
- Драгићевић, Р. (2010б). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије. [Dragičević, R. (2010b). *Verbalne asocijacije kroz srpski jezik i kulturu*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.]

- Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику*. Део 2, „Суфиксација и конверзија”. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска. [Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*. Deo 2, „Sufiksacija i konverzija”. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska.]
- Новокмет, С. (2017а). Метафорична значења животињских назива која се односе на човека ниске интелигенције у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LX/1, 103–117. [Novokmet, S. (2017a). Metaforična značenja životinjskih naziva koja se odnose na čoveka niske inteligencije u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LX/1, 103–117.]
- Новокмет, С. Б. (2017б). Метафорична значења животињских назива која се односе на човека неморалних особина у српском језику. *Српски језик*, XXII, 537–554. [Novokmet, S. B. (2017b). Metaforična značenja životinjskih naziva koja se odnose na čoveka nemoralnih osobina u srpskom jeziku. *Srpski jezik*, XXII, 537–554.]
- Ранђеловић, А. (2012). Метафорична значења зоонима која се односе на људске особине. *Наш језик*, XLIII/3-4, 89–105. [Randelović, A. (2012). Metaforična značenja zoonima koja se odnose na ljudske osobine. *Naš jezik*, XLIII/3-4, 89–105.]
- Силашки, Н. Р. (2014). Зоосемија и семантичка дерогација у српском језику. *Српски језик, књижевност, уметност*, књига I: „Вишезначност у језику”, 173–182. [Silaški, N. R. (2014). Zoosemija i semantička derogacija u srpskom jeziku. *Srpski jezik, književnost, umetnost*, knjiga I: „Više značnost u jeziku”, 173–182.]
- Штасни, Г. (2011). Семантичко-деривациони потенцијал именица из лексичке групе животиња. *Лексикологија, ономастика, синтакса. Зборник у част Гордани Вуковић*, 307–317. [Štasni, G. (2011). Semantičko-derivacioni potencijal imenica iz leksičke grupe životinja. *Leksikologija, onomastika, sintaksa. Zbornik u čast Gordani Vuković*, 307–317.]
- Hsieh, S. C. (2000). *Tiermetaphern im modernen Chinesischen und Deutschen (Eine vergleichende semantische und soziolinguistische Studie)*. Tübingen.
- Hsieh, S. C. (2006). A corpus-based study on animal expressions in Mandarin Chinese and German. *Journal of Pragmatics*, 38, 2206–2222.
- Hsieh, S. C. (2007). Konzepte der Tiermetaphern im Chinesischen und Deutschen. *Deutsch-taiwanische Hefte (journal für deutsche Studien)*, 13, 190–211.
- Jovanović, V. Ž. (2019). Structure and Meaning in Formulaic Language: Re-composing Animal-based Idiomatic Expressions in English and Serbian. *Culture, Cognition, Discourse and Grammar*, 155–184.
- Kiełtyka, R., Kleparski, G. A. (2005). The scope of English zoosemy: the case of domesticated animals. *Studia anglica resoviensia*, 3, 76–87.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G., Turner, M. (1989). *More than cool reason. A field guide to poetic metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- López Rodríguez, I. (2009). Of Women, Bitches, Chickens and Vixens: Animal Metaphors for Women in English and Spanish. *Culture, language and representation*, 7, 77–100.

- Milić, G. (2013). Pristup zoosemiji u okviru teorije konceptualne metafore i metonimije. *Jezikoslovlje*, 14/1, 197–213.
- Nesi, H. (1995). A modern bestiary: a contrastive study of the figurative meanings of animal terms. *ELT Journal*, 49/3, 272–278.
- Prčić, T. (2016). *Semantika i pragmatika reči* (treće, elektronsko, izdanje). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Prodanović Stankić, D. (2004). Metafore s nazivima životinja u engleskom i srpskom jeziku. *Zbornik Mатице српске за филологију и лингвистику*, XLVII/1–2, 131–145.
- Ristivojević Rajković, N. (2008). Zoonimska metaforika o muškarcima i ženama. *Philologia*, 6, 45–52.
- Visković, N. (2009). *Kulturna zoologija*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Извори

- РСМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976. [RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, I–III. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska, 1967–1969; IV–VI, Novi Sad: Matica srpska, 1971–1976.]
- РСЈ (2018): *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска. [RSJ (2018): *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.]
- DWDS: *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*. [DWDS, <https://www.dwds.de/>]

METAPHORIC MEANINGS OF DOMESTIC ANIMAL NAMES REFERING TO A HUMAN IN SERBIAN AND GERMAN

S u m m a r y

The subject of analysis in this paper are polysemous nouns in Serbian and German, the primary meaning of which refers to the representative of the domestic animal species and the secondary meaning to a human. The corpus was excerpted from dictionaries of Matica Srpska and from the German online dictionary by taking nouns that can achieve a metaphorical-semantic translation in these languages. The aim of this research is to use the cognitive-linguistic framework to examine the way people are conceptualized through animal names in the cultures of two nations and to compare the secondary meanings of certain animal names in Serbian and German. Special attention is focused on examples whose metaphorical meaning differs in the languages examined. Given the cultural differences, it can be assumed that there are predominantly opposing metaphorical implementations in Serbian and German. Analysis of examples from the corpus shows that the use of domestic animal names to characterize humans is productive in both languages. Most often, in the process of

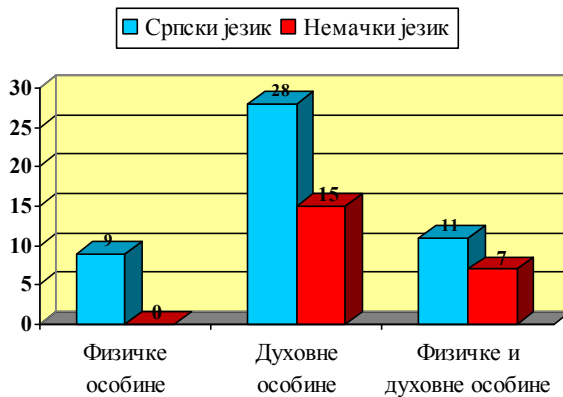
zoosemia, people are characterized by characteristics attributed to the animal whose name is used metaphorically in the culture. In addition to the decontextualized meaning of the excerpted lexemes, their use in the examples taken from the corpus was also included in the analysis.

Keywords: metaphor, zoosemy, collective expression, contrastive analysis, Serbian, German

Прилог А

Графички приказ 1.

Однос физичких и духовних особина као циљних домена

Прилог Б

Графички приказ 2.

Однос полова људи на које се реферише

